

Анатолій Ключкович, к. політ. н.

Ужгородський національний університет, Україна

ПЛЮРАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ СЛОВАЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ (1990-1992 РР.)

Anatolii Kliuchkovych, PhD in Political Science

Uzhhorod National University, Ukraine

PLURALIZATION OF SLOVAKIA'S PARTY POLITICAL SPACE IN THE CONTEXT OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION (1990-1992)

The development of a multiparty system in Slovakia in terms of post-communist transformation in 1990-1992 was analyzed. Party development in this period was characterized by dynamism, instability, high level of ideological differentiation, ideological polarization, and political conflict. Despite the dynamism of party political processes, during this period there were subjects who in the 1990s occupied the dominant positions of power and determined the configuration of the party system. Format of party representation as a result of the parliamentary elections of 1990 and 1992 was analyzed. The main conflict lines in the Slovak society which influenced on the structuring of the party political space (in particular, the attitude towards the communist regime, neoliberal economic reforms, the preservation of the federal state, national identity) were identified.

Keywords: Czechoslovakia, Slovakia, political parties, multiparty, democratic transition.

Стрімкий крах комуністичного режиму в Чехословаччині внаслідок революційних подій 1989 р. зумовив нагальну потребу розбудови інститутів представницької демократії, серед яких чільне місце належить політичним партіям. Словацькі партії та партійна еліта відіграли ключову роль у складних процесах демократичної, економічної, національно-політичної трансформації, формуючи порядок денний державного розвитку, стимулюючи чи гальмуючи перетворення. Політичні підвалини словацького переходу до демократії з усіма його труднощами й успіхами закладалися саме в період т.зв. «федерального» етапу (1989-1992 рр.). Попри те, що демократичний транзит у цей період здійснювався в рамках єдиної держави, партійно-політичний простір обох складових федерації не був інтегрований. Словацька партійна система відрізнялася від чеської домінуючими конфліктними лініями, співвідношенням суб'єктів, їх ідеологічною спрямованістю та ставленням до перетворень.

В рамках даної статті аналізуються особливості еволюції партійно-політичного простору Словаччини в умовах демократичної трансформації в 1990-1992 рр.

Новий склад органів державної влади Словаччини формувався в контексті революційних подій, в процесі переговорів, реорганізації, перегруповань і кооптації, тому поряд з громадськими активістами, включав і багато представників комуністичної партноменклатури. Відтак першочерговим для легітимізації нового некомуністичного режиму та подальшого демократичного реформування було проведення установчих парламентських виборів. У 1990 р. діяльність органів влади федерального та республіканського рівнів була направлена на відновлення базових демократичних механізмів, інституційних гарантій політичного плюралізму. Впродовж січня-березня 1990 р. було закладено нормативні основи діяльності політичних організацій і проведення демократичних виборів, зокрема ухвалено закони про партії, об'єднання громадян та парламентські вибори. Закон про вибори до Словацької національної ради (СНР) запровадив пропорційну виборчу систему з 3%-вим прохідним бар'єром та елементами преференційного голосування¹.

¹ Zakon Slovenskej narodnej rady zo 16. marca 1990 o volbach do Slovenskej narodnej rady. *Zbierka zakonov, 1990*, 80.

Політичними наслідками перших демократизаційних кроків була плюралізація партійно-політичного простору, пов'язана з припиненням існування Національного фронту (в лютому 1990 р.), виникненням нових партій, рухів та їх відкритою конкуренцією. Попри те, що в комуністичній Чехословаччині була своєрідна партійна система гегемоністського типу (за типологією Дж. Сарторі), словацьке суспільство вибудовувало свою партійну демократію, по-суті, «з нуля». Це завдання було ускладнене рядом чинників і обставин: по-перше, краху комуністичного режиму в Чехословаччині не передувала його лібералізація; по-друге, Словаччині бракувало досвідченої політичної еліти, якщо не брати до уваги стару комуністичну партноменклатуру; по-третє, порівняно з чехами у словаків був значно слабший історичний досвід розбудови демократичних інститутів і традиційно слабка вмотивованість до активної політичної участі; по-четверте, в словацькому суспільстві історично сформувалося неоднозначне ставлення до політичних партій. Тим не менш, на хвилі революційної ейфорії громадськість включилася в розбудову плюралістичної демократії, засновуючи десятки політичних партій, рухів і об'єднань.

Беручи за основу критерій політичного генезису, Л. Копечек виокремлює чотири основні групи словацьких партійних формувань на поч. 1990-х рр.¹

Перший тип (т.зв. «партія-форум») репрезентувала «Громадськість проти насилля» (ГПН) – ідеологічно широкий, соціально гетерогенний і організаційно нестійкий політичний рух, який був головною рушійною силою революційних змін у листопаді-грудні 1989 р.

Друга група була представлена т.зв. «оновленими історичними формуваннями», напр. Словацька національна партія (СНП), Демократична партія (ДП). Партії намагалися черпати легітимність і електоральний потенціал, акцентуючи на спадкоємності з відомими історичними попередниками, однак лінія спадкоємності була досить умовною.

Третю групу утворили нові партії без політичного минулого: Партія зелених (ПЗ), Християнсько-демократичний рух (ХДР) та три репрезентанти угорської національної меншини – Угорський християнсько-демократичний рух (УХДР), партія «Співіснування» та Угорська незалежна ініціатива (УНІ).

Четверта група партій – т.зв. «екс-комуністи», репрезентовані реформованою Комуністичною партією Словаччини (КПС) та похідною від нею Партією демократичної лівиці (ПДЛ), яка змінила профіль на соціал-демократичний.

Партійно-політичний розвиток до парламентських виборів 1990 р. у словацькій частині федерації відзначився рядом особливостей. З огляду на численність нестійких партійних формувань різного ідеологічного спрямування, словацьку партійну систему в цей період можна визначити як атомізовану (згідно типології Дж. Сарторі). З партіологічного погляду ототожнення конгломерату партій з поняттям «партійна система» є не зовсім коректним, оскільки словацьким партіям бракувало дієвого механізму взаємодії між собою та з державною владою, нестабільними були партійні структури та їх зв'язки з громадянами. Але поступово відбулася кристалізація тих суб'єктів, які згодом брали участь у функціонуванні державно-владної системи.

Основною проблемною лінією, яка визначала зміст партійної конкуренції в контексті виборів 1990 р., було ставлення до комуністичного режиму. При чому суб'єктне профілювання антикомуністичного табору відбувалося в кількох ідеологічних напрямках – консервативно-релігійному (ХДР), національно-етнічному (СНП і партії угорської нацменшини), екологічному (Партія зелених) та ідейно-гетерогенному антикомунізмі (ГПН). КПС як складова Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) перебувала в кризовому організаційному та ідейно-політичному стані, але при цьому зберігала певний конкурентний потенціал.

На відміну від Чехії парламентські вибори 1990 р. в Словаччині були не тільки плебісцитом щодо ставлення до попереднього режиму, але й зіткненням двох сильних (некомуністичних) політичних суб'єктів. Основна конкуренція в тогочасній Словаччині відбувалася між широкоспектральним рухом ГПН і соціально-консервативним ХДР, тоді як в Чехії Громадянський форум (ГФ) не мав потужних конкурентів. ХДР мав сильні традиції дисидентського супротиву тоталітаризму і користувався значною підтримкою католицької консервативної частини суспільства та навіть лідував у соціологічних опитуваннях напередодні виборів 1990 р. Очолював партію колишній дисидент Я. Черногурський, який з грудня 1989 р. займав також керівні посади в федеральному уряді.

¹ Kopeček, L. (2006). *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno: CDK, 161-163.

На противагу соціально-консервативному спрямуванню ХДР, неясний ідеологічний профіль ГПН зумовив те, що в об'єднання були включені, поряд з ліберальними інтелектуалами, критиками комуністичного режиму й представники реформованих комуністів. На поч. 1990 р. фіксувалася невисока підтримка та популярність «засновницьких» еліт ГПН, суспільний рейтинг яких поступався відомим особистостям з комуністичним минулим (О. Дубчек, М. Чіч, М. Чалфа)¹. Тому включення экс-комуністів до виборчого списку ГПН підвищило суспільний рейтинг руху і принесло свої електоральні дивіденди.

Інший тактичний крок, який зробило керівництво ГПН у боротьбі за виборця, – це ухвалення виборчої програми комплексного характеру. Подібно до списку кандидатів, програмні позиції ГПН були своєрідним «коктейлем обіцянок» для різних соціальних категорій. Програма «Шанс для Словаччини»² мала ліберально-демократичну спрямованість з цілями впровадження ринкової економіки, демонополізації, приватизації тощо, **але водночас** проголошувала пріоритетне значення соціального захисту для забезпечення якості життя. Таке програмне проектування було спрямоване на максимізацію електоральних дивідендів, але після виборів 1990 р., коли федеральний центр почав просувати структурні ринкові реформи, саме соціально-економічна сфера стала одним із чинників чвар всередині ГПН. Ліберальне крило ГПН на чолі з Ф. Галом виступало за підтримку федеральної моделі радикальних економічних реформ, тоді як ліво- та національноорієнтована еліта на чолі з В. Мечіаром схилилася до особливого словацького шляху трансформації, який повинен бути більш м'яким, з дотриманням визначених соціальних гарантій.

Вибори до національних і федерального парламентів були проведені 8-9 червня 1990 р. Партійна конкуренція була відкритою, плюралістичною, що відобразилося на кількості учасників (16) і партійному представництві в парламенті. Відносно низький виборчий бар'єр на рівні 3% голосів пододало 7 суб'єктів, а фактично 9 партій, оскільки ГПН мав спільний кандидатський список з УНІ, а УХДР – з партією «Співіснування» (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати виборів до Словацької національної ради в 1990 р.³

	Партія	Частка голосів виборців (у %)	Кількість мандатів
1.	ГПН	29,35	48
2.	ХДР	19,21	31
3.	СНП	13,94	22
4.	КПС (КПЧ)	13,35	22
5.	«Співіснування» – УХДР	8,66	14
6.	ДП	4,4	7
7.	ПЗ	3,49	6

Розподіл місць у національному парламенті дозволив ГПН отримати майже третину депутатських мандатів (48 з 150). ГПН здобула найбільшу кількість мандатів серед словацької репрезентації і на виборах до обох палат федерального парламенту, але загалом ГПН отримала в Словаччині значно меншу електоральну підтримку, ніж ГФ в Чехії. Перемогу ГПН не варто звужувати до підтримки її програмних позицій, скоріше електоральний результат партії відобразив популярність особистостей у виборчому списку. Присутність у списку ідеологічно неоднорідних кандидатів (дисидентів, экс-комуністів, громадських активістів), з одного боку, сприяло перемозі ГПН, з іншого – не гарантувало їх подальшого конструктивізму та професіоналізму, а пізніше стало й однією з причин краху політичної сили.

Другими за кількістю мандатів були християнські демократи на чолі з Я. Чарногурським. ХДР отримав 19,2% голосів (31 мандат), значно менше ніж розраховував, але достатньо, щоб взяти

¹ Kopecek, L. (2006). *Demokracie, diktatury a politicke stranictví na Slovensku*. Brno: CDK, 156.

² *Sanca pre Slovensko: Program hnutia Verejnost proti nasiliju 1990*. Bratislava: Smena.

³ *Parlamentne volby. Statisticky urad Slovenskej republiky*. <<http://portal.statistics.sk/>>. (2019, лютий, 01).

участь в урядовій коаліції. Політична гомогенність не була властива і середовищу ХДР, де поряд з католицькими дисидентами з'явилися політики, основна заслуга яких полягала в тому, що вони ніколи не були членами КПС і відзначалися релігійно-консервативною риторикою. Враховуючи обмежений потенціал фахово підготовлених людей серед християнських демократів, критерій професіоналізму не можна вважати вирішальним для кадрового складу першого коаліційного уряду Словаччини¹.

Парламентське представництво здобули й політичні партії угорської національної меншини (УХДР і «Співіснування»), а також словацькі націоналісти (СНП), тим самим відображаючи електоральну важливість соціально-політичного розмежування на етнічній основі.

Слід зазначити, що підтримка демократичного політичного режиму не була всезагальною, адже при високій електоральній явці (95,4%) комуністи отримали понад 13% голосів (тобто більше 450 тис. виборців) на виборах до національного та федерального парламентів.

З огляду на ідеологічну неприйнятність націоналістів (СНП) і комуністів (КПС) як коаліційних партнерів, за результатами виборів 1990 р. в Словаччині була утворена широка демократична коаліція у складі двох основних конкурентів на виборах (ГПН і ХДР) і двох невеликих суб'єктів (ДП та УНІ). Попри ідеологічні розбіжності, їх поєднувала спільна антикомуністична позиція. Очолив урядову коаліцію один із лідерів ГПН – В. Мечіар, а після його відставки, в квітні 1991 р. прем'єром став Я. Чарногурський (лідер ХДР).

Парламентські вибори 1990 р. заклали основи плюралістичної партійної системи Словаччини, але ці основи були нестійкими, з аморфними ідеологічними контурами. Після виборів у Словаччині поглибився процес фрагментації партійно-політичного ландшафту, пов'язаний з дезінтеграцією та дробленням релевантних політичних сил. В даному контексті Л. Копечек говорить про «вияв природної диференціації партійної політики», який загалом не відрізнявся від подібних процесів в інших посткомуністичних країнах Центральної Європи².

Найбільш резонансним був розкол в ГПН навесні 1991 р. внаслідок загострення суперечностей між двома основними групами на чолі з Ф. Галом і В. Мечіаром, що засвідчило організаційну, лідерську та ідеологічну кризу масового руху. В. Мечіар з прибічниками створили спочатку окрему платформу, а згодом партію «Рух за демократичну Словаччину» (РЗДС), яка впродовж десятиліття була наймогутнішою політичною силою Словаччини. РЗДС, подібно до ГПН, був ідейно-гетерогенною формацією, яка з самого початку складалася з різних течій – національно-традиціоналістської, християнської, соціал-демократичної. Інтегруючою основою для цих течій був харизматичний лідер В. Мечіар, який відзначався авторитарним стилем управління партією, тим самим забезпечуючи її єдність. Залишкова частина ГПН трансформувалася в ГПН-ГДС (Громадянський демократичний союз), а з березня 1992 р. функціонувала як ліберально-консервативний ГДС. Однак політична доля ГДС не була успішною, оскільки йому не вдалося подолати 5%-вий прохідний бар'єр на парламентських виборах 1992 р. Розпад ГПН був проявом початкової диференціації та фрагментації партійної системи Словаччини³.

Більшість парламентських партій зіткнулися з проблемами єдності та відцентрових процесів. В 1992 р. дійшло до розколу в рядах іншого впливового політичного суб'єкта – ХДР, коли в березні з його складу вийшла націоналістично орієнтована група і створила Словацький християнсько-демократичний рух (СХДР) на чолі з Я. Клепачом. На виборах 1992 р. СХДР до парламенту не пройшов, але відтягнув значну частину голосів електорату ХДР⁴. Партія зелених розкололася на дві політичні сили, але жодна з них не здобула представництво в парламенті. Одразу після виборів 1990 р. відбувся розкол в СНП. Ультра-радикальний націоналіст С. Паніс, реалізував свої лідерські амбіції, створивши партію «Словацька національна єдність», яка, однак, не відзначилася електоральними успіхами та політичним впливом.

КПС на чолі з П. Вайсом трансформувалася в Партію демократичної лівіці (ПДЛ), яка відмежувалася від компрометуючого комуністичного минулого і задекларувала соціал-

¹ Szomolanyi, S. (1999). *Klukata cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: Stimul, 47.

² Корецек, Л. (2007). *Politické strany na Slovensku 1989 az 2006*. Brno: CDK, 107.

³ Ключкович, А. (2009). Особливості розвитку партійної системи Словаччини в контексті суспільно-політичних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*, 11, 100.

⁴ Корецек, Л. (2007). *Politické strany na Slovensku 1989 az 2006*. Brno: CDK, 107.

демократичну ідеологічну орієнтацію. Але з ідеологічною трансформацією партії були незгодні ортодоксальні комуністичні групи, які в 1992 р. відродили КПС. В такому фрагментованому і оновленому стані ключові партійно-політичні суб'єкти підійшли до виборів 1992 р.

В контексті підготовки до парламентських виборів у лютому 1992 р. було змінено законодавство про вибори до СНР. Зокрема модифіковано ряд елементів виборчої системи: закріплено розподіл мандатів на рівні виборчих округів за методом Хагенбаха-Бішоффа; поріг преференційних голосів для зміни місця кандидата в списку партії знизився до 10%; прохідний бар'єр для участі в розподілі мандатів для партій збільшено з 3 % до 5%, для коаліцій з двох-трьох суб'єктів встановлено на рівні 7%, а для коаліцій з чотирьох і більше учасників – 10 % дійсних голосів¹. Основною ціллю цих змін було послаблення політичної фрагментованості, плюралізованості партійного представництва та підвищення стабільності парламентсько-урядових коаліцій.

Вибори 5-6 червня 1992 р. зафіксували нову розстановку політичних сил як на рівні федерації, так і в національних парламентах. За результатами виборів представництво в СНР здобули тільки п'ять політичних сил, але різко зросла кількість т.зв. «втрачених» голосів – 23,8% (див. табл. 2). Така ситуація дозволила парламентським партіям пропорційно покращити свої позиції, зокрема РЗДС з результатом 37,3% голосів отримав майже половину мандатів (74 з 150).

Таблиця 2

Результати виборів до Словацької національної ради в 1992 р.²

	Партія	Частка голосів виборців (у %)	Кількість мандатів
1	РЗДС	37,26	74
2	ПДЛ	14,70	29
3	ХДР	8,89	18
4	СНП	7,93	15
5	УХДР – «Співіснування»	7,42	14

Друге місце посіла ідеологічна та електоральна спадкоємиця КПС – ПДЛ (14,7%). Екс-комуністи поступово вийшли з політичної ізоляції, де знаходилися після революційних подій 1989 р. Партія опиралася на електорат, що був невдоволений трансформаційними процесами, насамперед в соціально-економічній сфері. У порівнянні з результатами виборів 1990 р. вдвічі меншу частку голосів і на третину менше мандатів отримали ХДР і СНП, і кількісно не змінилося представництво коаліції угорських партій УХДР – «Співіснування».

Поряд з розмежуванням навколо антикомуністичної осі, в 1990-1992 рр. конструюється конфліктна лінія щодо «словацького національного питання», яке також було структуруючим чинником партійно-політичного простору. У програмних положеннях провідних партій фіксувалися позиції щодо посилення правового статусу Словаччини в різному обсязі: від розширення суверенності (РЗДС, ХДР, ПДЛ) і до створення незалежної Словаччини внаслідок поділу федерації (СНП). На позиціях необхідності існування функціональної єдиної чесько-словацької федерації стояла коаліція угорських політичних партій (УХДР – «Співіснування»). Політизацію чесько-словацьких суперечностей і питань національного державотворення з боку, насамперед СНП і РЗДС, можна розглядати в контексті класичного розмежування «центр-периферія».

Розмежування між прихильниками федеративної держави та словацької самостійності напластовувалося на конфліктну лінію щодо неоліберального курсу реформ. У той час як на виборах 1992 р. у Чехії перемогла ГДП на чолі з В. Клаусом, метою якої було поглибити ринкову трансформацію, у Словаччині електоральний успіх здобув РЗДС на чолі з В. Мечіаром, який критикував федеральну модель економічних реформ і прийшов до влади на хвилі суспільного

¹ Zakon Slovenskej narodnej rady z 26. februara 1992 ktorým sa mení a doplná zákon o volbach do Slovenskej narodnej rady. *Zbierka zákonov, 1992*, 104.

² Parlamentne volby. *Statistický úrad Slovenskej republiky*. <<http://portal.statistics.sk/>>. (2019, лютий, 01).

невдоволення її реалізацією в Словаччині. Політична констеляція в результаті виборів не сприяла досягненню компромісу в ключових питаннях реформування державного устрою та економіки, що зумовило поділ спільної держави.

Формування самостійного словацького партійно-політичного простору завершилося ще до розпаду Чехословаччини, адже парламентські партії були обмежені суто республіканським представництвом. Відсутність сильної політичної сили загальнонаціонального масштабу була пов'язана з браком консенсусу в ряді важливих загальнодержавних питань, насамперед, щодо реформування державного устрою. Також не сприяли партійно-політичній інтегрованості норми виборчого законодавства, часова обмеженість і динамізм суспільних перетворень впродовж 1990-1992 рр. Чеська та словацька партійні системи, хоч і формувалася у визначеній взаємодії, дуже швидко стали відокремленими та самостійними політичними механізмами.

Отже, період 1990-1992 рр. у партійному розвитку Словаччини можна охарактеризувати як динамічний і плюралістичний, що проявилось у виникненні десятків політичних партій, у процесах їх поділу та ситуативного єднання. Етапними в розвитку словацької багатопартійності були парламентські вибори 1990 і 1992 рр., внаслідок яких змінювався формат партійного представництва. Попри фрагментацію партійно-політичного ландшафту, в цей період викристалізувалися ті політичні суб'єкти, які впродовж 1990-х рр. займали домінуючі владні позиції та визначали конфігурацію партійної системи незалежної Словаччини. Окрім динамічності, для партійно-політичного життя Словаччини був характерний високий рівень ідейної диференційованості, ідеологічної поляризації та соціальної конфліктності.

Партійна структуризація в Словаччині в 1990-1992 рр. була складнішою, ніж в Чехії, оскільки поряд з дилемами демократії відображала цілий комплекс проблем економічного, національно-етнічного, соціально-релігійного та національно-емансипаційного характеру. Наявність численних соціально-політичних розмежувань та їх не завжди конструктивна партійна репрезентація ускладнювали досягнення консенсусу між політичними елітами та консолідацію суспільства в цілому, що є необхідною умовою успішного переходу до демократії.

References:

1. Kljuchkovich, A. (2009). Osoblivosti rozvitku partijnoi sistemi Slovachchini v konteksti suspil'no-politichnih transformacij kineja XX–pochatku XXI st [The peculiarities of the development of the party system in Slovakia in the light of the social-political transformations at the end of the XX and the beginning of the XXI centuries]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo universitetu. Serija: Politologija, Sociologija, Filosofija* [Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: Political science, Sociology, Philosophy], 11, 100-107. [in Ukrainian].
2. Kopecek, L. (2006). *Demokracie, diktatury a politicke stranictví na Slovensku* [Democracies, dictatorships and political parties in Slovakia]. Brno: CDK. [in Czech].
3. Kopecek, L. (2007). *Politické strany na Slovensku 1989 až 2006* [Political Parties in Slovakia 1989 – 2006]. Brno: CDK. [in Czech].
4. Parlamentne volby [Elections to the Parliament]. *Statistický úrad SR* [Statistical Office of the SR]. <<http://portal.statistics.sk/>> (2019, February, 01). [in Slovak].
5. *Sanca pre Slovensko: Program hnutia Verejnost proti nasiliu 1990* [A Chance for Slovakia: Program of the movement Public Against Violence]. Bratislava: Smena. [in Slovak].
6. Szomolanyi, S. (1999). *Klukata cesta Slovenska k demokracii* [Slovakia's Crooked Path to Democracy]. Bratislava: Stimul. [in Slovak].
7. *Zakon Slovenskej narodnej rady z 26. februara 1992 ktorym sa meni a doplna zakon o volbach do Slovenskej narodnej rady* [Law of the Slovak National Council, 26 February 1992, amending and supplementing the law of the Slovak National Council on elections to the Slovak National Council]. *Zbierka zakonov* [Collections of laws], 1992, 104. [in Slovak].
8. *Zakon Slovenskej narodnej rady zo 16. marca 1990 o volbach do Slovenskej narodnej rady* [Law of the Slovak National Council on elections to the Slovak National Council, 16 March 1990]. *Zbierka zakonov* [Collections of laws], 1990, 80. [in Slovak].